

EEN ONEINDIG BOEK (De Man zonder eigenschappen van Robert Musil)
Door Martien Schreurs
**Gepubliceerd in: Armada (Tijdschrift voor wereldliteratuur, 13^e jaargang nr 49-
december 2007**

Inleiding

In een van de Norton Lectures die de Italiaanse schrijver Italo Calvino in het jaar 1985-1986 op de Harvard University zou gaan houden,¹ worden Robert Musil, Carlo Emilio Gadda, Marcel Proust en James Joyce genoemd als auteurs die romans hebben geschreven die onvoltooid zijn gebleven, omdat deze auteurs geen grenzen wilden stellen aan hun ambitieuze voornemens. Tegen de heersende neiging om de grenzeloze ambitie te disqualificeren als perfectionisme, pleit Calvino voor een herwaardering van dit faustische streven. Juist de literaire verbeelding is in de ogen Calvino een vrijplaats om onmogelijke doelen na te jagen:

‘Te ambitieuze voornemens zijn op vele gebieden af te keuren, maar niet in de literatuur. De literatuur kan alleen bestaan wanneer zij zich onmetelijke doelstellingen oplegt, ook als de realisering daarvan niet tot de mogelijkheden behoort. Slechts wanneer dichters en schrijvers zich ondernemingen ten doel stellen waar niemand aan zou durven denken, slechts dan behoudt de literatuur een functie.’²

Als er überhaupt sprake kan zijn van een prijs die de auteur voor zijn of haar grenzeloze ambitie moet betalen, dan is dat de onmogelijkheid om te eindigen. De roman *De man zonder eigenschappen*, die de auteur Robert Musil rond 1900 in de steigers zette en waaraan hij tot het jaar van zijn dood in 1942 gewerkt heeft, is een voorbeeld van een roman die onmogelijk afgerond en voltooid kon worden. Deze roman van Musil staat in dit essay centraal.

Mijn vraag is waarom het hoofdwerk van Musil onvoltooid is gebleven of, beter gezegd, onvoltooid moest blijven. Omdat ik het antwoord op deze vraag niet gevonden heb in de literatuur over Musil die ik tot dusver bestudeerd heb, heb ik besloten om in de onvoltooide roman van Musil zelf op zoek te gaan naar een antwoord. Dit essay is een verslag van deze zoektocht. Hoewel ik mij achter het standpunt van Kruithof en Calvino schaar dat het gezien de ambitie van de schrijver Robert Musil begrijpelijk is waarom zijn levenswerk onafgerond en onvoltooid *moest* blijven, vind ik dat Kruithof en Calvino en andere Musilkenners als bijvoorbeeld Wilfried Berghahn hebben verzuimd om dieper door te vragen naar de redenen waarom het inherent is aan de geest van *De man zonder eigenschappen* dat dit werk onvoltooibaar was. De geest van de roman van Musil is een gedachte die de grenzen van de literatuur overschrijdt en die ik om deze reden met een filosofische bril zal bekijken.³ Door de ontwikkeling van de gedachte in Musils roman onder de loep te nemen, hoop ik iets te kunnen laten zien wat ten onrechte veronachtzaamd is in de literatuur over Musil. Wanneer Kruithof in zijn essay *De rijkdom van het onvoltooide* spreekt over de utopische strekking van Musils roman die als zodanig geen einddoel kent, maar een richting heeft,⁴ dan spreekt hij in formuleringen die algemeen toepasbaar zijn op alles wat idealistisch en utopisch is en die als

¹ Italo Calvino stierf vlak voordat de lezingtoer in Harvard zou gaan beginnen.

² Zie I. Calvino (1991), *Memo's voor het volgende millennium*, Amsterdam: Bert Bakker, 117.

³ Zie W. Berghahn (1963), Robert Musil mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt von Wilfried Berghahn, op p. 93 schrijft Berghahn naar aanleiding van de brieven van Musil: ‘Daran mag man ablesen, wie sehr das Denken für ihn im Mittelpunkt des schöpferischen Prozesses steht, so sehr, dass er die Handlung nur von der philosophischen Richtigkeit seines Realitätsbild her sehen und entwickeln kann, und wie unmöglich es ihm erscheint, bloss eine Geschichte zu erzählen.’

⁴ J. Kruithof (1988), *De rijkdom van het onvoltooide*, Amsterdam: Meulenhoff, 83.

zodanig geen antwoord geven op de specifieke vraag waarom nu juist de roman *De man zonder eigenschappen* onvoltooid moest blijven. De degelijke monografie van Wilfried Berghahn over het leven en werk van Robert Musil laat mij op dit punt ook met lege handen staan, want wij leren wij meer over de persoonlijke crisis en de schrijftechnische problemen van de auteur dan over de onmogelijkheid of de onbereikbaarheid van het ideaal dat in dit werk wordt nagestreefd.⁵ En Italo Calvino vertelt slechts de helft van het verhaal over Musil wanneer hij zegt dat kennis voor Musil vervat ligt ‘in het besef van de onverenigbaarheid van twee tegengestelde polen: een pool die hij exactheid noemt of mathematica, zuivere geest of zelfs militaire mentaliteit, en een pool die hij ziel noemt, irrationaliteit, menselijkheid of chaos’⁶. Het lijkt alsof Calvino alleen het eerste deel van de roman heeft gelezen, want hierin wordt inderdaad uitgegaan van het besef dat de twee tegengestelde polen onverenigbaar zijn. Maar in het onvoltooid tweede deel streeft de hoofdpersoon Ulrich juist naar een verzoening van die strijdige polen.

Ik wil hieronder aan de hand van de mislukte verzoeningspogingen in de roman van Musil laten zien dat het onmogelijk is om de wereld van het verstand en de wereld van het gevoel te verzoenen. De centrale these in dit essay is dat Musils streven naar een *verzoening* van die strijdige polen er onvermijdelijk toe moest leiden dat zijn levenswerk geïmplodeerd is en derhalve onvoltooid is gebleven. Ik sluit dit essay af met de overweging dat verstand en gevoel alleen verbonden kunnen worden wanneer de onherleidbare verschillen en onverzoenbare geschillen tussen die beide polen tot hun recht komen.

De zoektocht naar een verzoening tussen sensibiliteit en rationaliteit in ‘De man zonder eigenschappen’.

De hoofdpersoon in deze roman, Ulrich, die de eretitel ‘de man zonder eigenschappen’ draagt, bekijkt de wereld vanuit tal van verschillende standpunten en hij slaagt er maar niet in om zich met een van die standpunten te verbinden. Hij lijkt op het eerste gezicht een freischwebende Intelligenz die nergens wortel kan schieten of zich aan iets of aan iemand kan hechten. Ulrich maakt een ontaarde en onthechte indruk op de mensen in zijn omgeving; dus niet bepaald het toonbeeld van een warmbloedig en sensibel mens die met zijn beide benen op de grond staat.⁷ Toch blijkt bij nader inzien dat Ulrich weigert om zich aan de mensen in zijn omgeving te binden, positie te kiezen en zich in een bepaalde ideeënwereld te settelen, omdat hij een veel diepere liefde voelt voor het leven en de wereld in zijn geheel. Zijn liefde heeft een dusdanige kosmische reikwijdte dat Ulrich zich niet aan specifieke personen wil hechten of zich op specifieke doelen –bijvoorbeeld een carrière- wil toeleggen. Want wanneer Ulrich verknocht zou raken aan mensen, dingen en eigenschappen, dan zou hij het gevaar lopen om binnen een bepaalde omgeving of gemeenschap opgesloten te worden. Hoewel de meeste mensen juist op zoek zijn naar die geborgenheid en vergroei raken met de eigenschappen die horen bij een hechting aan een familie, beroep, huis, partij en geliefde, is Ulrich een man die zich nergens thuis voelt en die almaar verder blijft zoeken. In zijn streven om tot de kern van de wereld door te dringen, wil hij zich helemaal vrij voelen.

Aldus besluit Ulrich aan het begin van dit boek om ‘een jaar vakantie van het leven te nemen’. Maar daar slaagt hij tot zijn ongenoegen slechts ten dele in, want hij wordt al snel

⁵ Zie W. Berghahn (1963), *Robert Musil (mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten)*, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, p. 131 waarin sprake is van de therapeutische gesprekken die Musil met zijn arts voert over zijn schrijfproblemen. En verder wordt in dit hoofdstuk *Die Krise des Romans* (131-147) uitgebreid over de schrijftechnische problemen die Musil had bij de voltooiing van zijn levenswerk.

⁶ *Ibidem*, p. 115.

⁷ Zie Musil (1988), *De man zonder eigenschappen*, 84-85: De eretitel ‘de man zonder eigenschappen’ is een geuzennaam waarmee Ulrichs jeugdviend Walter tegenover zijn vrouw Clarisse uiting geeft aan zijn groeiende aversie tegenover Ulrich.

betrokken bij een grote nationale actie die de viering van het zeventigjarige regeringsjubileum van de Oostenrijkse keizer Franz Josef I voorbereidt. Tijdens zijn werkzaamheden voor die grote nationale actie komt hij in aanraking met een grote variëteit van personages die ieder afzonderlijk representanten zijn van de verschillende aspecten van de tijdsgeest. Hoewel deze roman een ongeëvenaard scherp beeld geeft van de grote verwarring aan de vooravond van de ineensstorting van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie, kan deze roman niet eenzijdig worden begrepen als een diagnose van de culturele crisis in Midden-Europa die geleid heeft tot de Eerste Wereldoorlog. Musil's diagnose van de tijdsgeest is de opmaat voor een diepgravender onderzoek naar de zogenoemde geest en de zogenoemde ziel waaruit alle gedachten en gevoelens voortvloeien. De ziel en de geest zijn benamingen van de kern van de wereld waarin de verteller en zijn personage proberen door te dringen.

De schrijver heeft het standpunt van de alwetende verteller geïnstalleerd in het centrale personage Ulrich.⁸ Door het geraffineerde gebruik van de vrije indirecte rede is het vaak niet duidelijk waar de gedachten van de verteller ophouden en waar die van het personage Ulrich beginnen. In de passages waarin de verteller alleen aan het woord is, lezen wij dat de ziel en de geest op zichzelf ongrijpbaar zijn en dat wij daarom genoopt zijn om te zoeken naar alle mogelijke eigenschappen die wij in het metaforische gebruik van taal met de ziel en de geest verbinden:

‘(...) een ziel. Wat is dat? – Negatief is het eenvoudig te definiëren: het is gewoon wat wegwruipt als er sprake is van algebraïsche reeksen. Maar positief? Het schijnt dat het zich dan met succes onttrekt aan alle pogingen er vat op te krijgen.’ (p. 133)

‘Zo is de geest de grote Al-Naar-Gelang-Maker, maar hemzelf krijgt men nergens te pakken, en men zou bijna kunnen denken dat er van zijn werking niets overblijft dan verval.’ (p. 199)

In zijn ontmoetingen met de verschillende personages ziet Ulrich de ziel en de geest in tal van mogelijke gedaantes verschijnen. De auteur lijkt met zijn benamingen ‘ziel’ en ‘geest’ te willen raken aan dimensies van het zijn die het menselijke bestaan als een horizon omvatten. De geest en de ziel zijn dus geen eigenschappen die bij wijze van spreken aan de hoofden en de harten van personen ‘vastzitten’. In zijn beschouwingen over de ziel en de geest streeft Musil naar een metafysica die voorbijgaat aan de grenzen waartegen de antropologie en het antropocentrisme aanlopen.⁹ De schrijver onderzoekt welke eigenschappen de geest aanneemt wanneer die in aanraking komt met de materiële wereld van het geld, de techniek, de natuurwetenschap, de mode, etcetera... Op een vergelijkbare wijze onderzoekt de schrijver de zieleroerselen van een vrouwenverkrachter en een moordenaar. De verschillende personages in de roman vertegenwoordigen dus de verschillende bestaansvormen die de geest en de ziel kunnen aannemen. Zo laat de geest zich bij de zakenman en de grootauteur Arnheim van zijn calculerende kant zien en ontpopt de geest zich bij generaal Stumm als het streven naar orde. Wanneer het onverwulbare verlangen van de mooie Diotima naar Arnheim wordt beschreven, dan schetst de auteur haar ziel in analogieën die het beeld oproepen van een wereld die aanzienlijk wijder is dan het terrein van het innerlijke leven dat door de zielskunde of de psychologie bestreken wordt. Ik wil met een schitterend voorbeeld volstaan:

⁸ Zie T. Hoffmeister (1965), *Studien zur erlebten Rede bei Thomas Mann und Robert Musil*, 90: ‘Es ist also die in der Geschichte des Romans bekannte Einrichtung des unwissenden Erzählers in das Werk selbst eingegangen sei und sich in der zentralen Romanfigur, Ulrich, verkörpert habe.’

⁹ Zie. M. Kundera (1987), *De kunst van de roman*, 127, waarin de vertaler op een vergelijkbare manier melding maakt van de bezwaren die Kundera inbracht tegen vertalingen waarin het door hem gebruikte begrip ‘het zijn’ vervangen was door ‘het bestaan’.

‘in haar mooie, grote lichaam zat haar ziel hulpeloos als in een weids bloeiend landschap.’
(p. 560)

In de roman leren wij de werkelijkheid in twee gedaantes kennen. De eerste verschijningsvorm is een wereld van vaststaande eigenschappen die in interactie met ons ordenende verstand gefixeerd worden en de tweede verschijningsvorm is een wereld van vervloeiende vormen die via de weg van het gevoel –de sensibeleit- toegankelijk wordt.¹⁰ De wijze waarop het verstand orde probeert te scheppen in de werkelijkheid illustreert de schrijver aan het taalgebruik en de denkbeelden van de personages. De schrijver laat zien dat het verstand zoekt naar de vergelijkbaarheid van dingen en gebeurtenissen om ze zodoende onder algemene begrippen te subsumeren. Een van de vele voorbeelden waaraan de schrijver dit illustreert, is de wijze waarop journalisten het woord ‘genialiteit’ gebruiken om een grote diversiteit van verschijningsvormen onder dezelfde algemene noemer te brengen. In de oude wereld was er alleen sprake van genialiteit als dit een oorspronkelijke kunstenaar of een excellerende geleerde betrof, maar in de nieuwe wereld wordt het woord ‘genialiteit’ ook gebruikt om de uitzonderlijke prestaties van een sportvrouw of een renpaard te typeren. Onze held Ulrich lijkt dit nivellerende taalgebruik voor lief te nemen wanneer hij constateert dat de eigenschappen van een beroemd renpaard, een toptennisser, een bokskampioen en een grote geest inderdaad vergelijkbaar zijn. Maar wanneer Ulrich deze gedachte vervolgens op de spits drijft door te concluderen dat een bokskampioen en een renpaard op de grote geest voorhebben ‘dat hun prestatie en betekenis zich onomstotelijk laten meten en dat de beste van hen ook werkelijk als de beste wordt erkend, en dat op die manier de sport en de zakelijkheid welverdiend aan de beurt zijn om de verouderde begrippen van genie en menselijke grootheid te verdringen’ (p. 60), dan lijkt hij dit streven naar vergelijkbaarheid zo ver door te willen drijven dat de keerzijde daarvan *voelbaar* wordt. In een kwantitatieve beschrijving van de werkelijkheid is er geen ruimte voor onze sensibeleit voor de waarden die binnen onze wereld gelden. In de meest geniale berekeningen van de krachten die in onze wereld heersen, zullen de ziel, de geest en zelfs de genialiteit het onvermijdelijk moeten ontgelden. Dan worden mensen zonder eigenschappen opgevolgd door eigenschappen zonder mensen.

De schrijver en Ulrich proberen hun sensibeleit voor de ziel en de geest te ontwikkelen door de logische ordening van het verstand te contrasteren met een analogische visie op de werkelijkheid. Die analogische visie appelleert vooral aan de verbeeldingskracht en de sensibeleit van de lezer. Analogieën zijn gelijkenissen die niet verward moeten worden met vergelijkingen die meestal bestaan bij gratie van de overeenkomst en de vergelijkbaarheid tussen dingen en gebeurtenissen. Als bijvoorbeeld gezegd wordt dat ‘het kind groeit als kool’ of ‘dat deze man zo sterk is als een leeuw’, dan komen de eigenschappen van een sterke man en een leeuw of het groeiende kool en het opgroeiende kind zo sterk overeen dat ze bijna gelijk aan elkaar zijn. Daarom vergt het weinig van onze fantasie om dergelijke nietszeggende vergelijkingen te begrijpen. Maar wanneer de schrijver in roman *De man zonder eigenschappen* vertelt dat ‘Ulrich wakker wordt als een vis die uit het water springt’, of ‘dat de tijd zich toen zo snel als een rijkameel bewoog’, dan zijn het niet de overeenkomsten tussen deze gebeurtenissen, maar juist de verschillen tussen de vis en Ulrich of de tijd en de rijkameel die in het oog springen. Toch zijn de verschillen niet zo groot dat die dingen en gebeurtenissen geen verwantschap met elkaar kunnen hebben.¹¹ De veelzeggende analogieën

¹⁰ Zie Nusser, P. (1967), *Musils Romantheorie*, Nusser maakt onderscheid tussen ‘de ratioide’ en de ‘niet ratioide sfeer’ in *De man zonder eigenschappen*.

¹¹ Zie O. Paz (1976), *Kinderen van het slijk*, 77: ‘De analogie is de wetenschap van de onderlinge samenhang. Alleen is het een wetenschap die slechts leeft dankzij de verschillen: juist omdat dit *niet* dat is, is het mogelijk om een brug tussen dit en dat te slaan. De brug heft de afstand niet op; het is een bemiddeling; evenmin doet hij de verschillen teniet: hij legt verband tussen de verschillende termen.’ Over de functie van de analogie in Musils

tonen een geheimzinnige wereld van *ziels- en geestverwantschappen* tussen dingen, mensen en gebeurtenissen die zich niet door het ordenende verstand laten fixeren.

Ulrich blijkt er in het verloop van de roman –met name deel 3 en deel 4 in de Nederlandse vertaling die ik in dit essay gebruik- naar te streven om zijn sensibiliteit voor die geheimzinnige kanten van de werkelijkheid te ontwikkelen. En tegelijk probeert hij met alle mogelijke middelen zijn hoofd erbij te houden door naar opheldering te zoeken en naar rekenschap te vragen. Aldus streeft Ulrich ernaar om gevoel en verstand –sensibiliteit en rationaliteit- te verzoenen. En het is precies dit streven naar *verzoening* tussen sensibiliteit en rationaliteit dat Ulrich fataal wordt. De logische ordening van het verstand en de analogische visie van het gevoel en de verbeelding laten zich namelijk niet met elkaar verzoenen. Door zijn aanhoudende pogingen het onmogelijke na te streven, raakt Ulrich verstrikt in aporieën en valkuilen die voor mij een afzetpunt vormen om tot slot mijn eigen visie op de verhouding tussen sensibiliteit en rationaliteit te ontwikkelen.

Mislukte verzoeningspogingen.

De twee voorbeelden die ik kies om de onmogelijkheid van het streven naar een verzoening tussen rationaliteit en sensibiliteit te illustreren, komen allebei uit de ‘heilige gesprekken’ die Ulrich met zijn geliefde zuster Agathe voert. Het eerste gesprek gaat over de vervalsingen die Agathe in het testament van hun vader heeft doorgevoerd. Deze actie geldt binnen onze gefixeerde en materiële wereld van wetten en regels als een ernstig delict waarvoor zij zwaar gestraft kan worden. Ulrich vraagt door naar de motieven van haar misdaad, maar haar beweegredenen zijn zo complex dat ze geen verantwoording kan geven voor haar handelwijze. En precies dat ergert Ulrich, die altijd zoekt naar rekenschap, opheldering en verklaringen, mateloos. Hij gaat onafgebroken door met zijn spervuur van vragen en filosofische beschouwingen en hij lijkt daarbij niet aan te voelen dat zijn zuster almaar dieper in haar existentiële wanhoop wegglijdt. Ze vlucht weg uit dit onzalige gesprek en ze neemt zich zelfs voor om zichzelf van het leven te beroven.

Wanneer Agathe later in levende lijve bij Ulrich terugkomt, dan maakt Ulrich zinspelingen op hun gesprek waaruit blijkt dat het hem niet ontgaan is hoe zijn zuster er aan toe was:

‘Ik hoor zeker niet tot die mensen die meelevend op anderen in kunnen gaan?’

‘Nee, inderdaad niet!’ antwoordde ze terwijl ze hem glimlachend aankeek.

‘Maar juist wat zulke mensen zich inbeelden,’ ging hij verder, want pas nu drong het tot hem door hoe serieus haar woorden bedoeld waren, ‘namelijk dat je met elkaar kunt lijden, daar zijn zij even weinig toe in staat als wie ook. Ze hebben hoogstens de handigheid van verpleegsters dat ze kunnen raden wat de behoeftige graag hoort –‘

‘Dus moeten ze toch weten wat hem goed doet,’ bracht Agathe daar tegenin.

‘Absoluut niet!’ herhaalde Ulrich met nog meer hardnekkigheid (...) (p. 1364, 1365)

Wat mij aan deze woordenwisseling bevreemdt, is dat Ulrich laat doorschermeren dat zijn strenge verstand hem verbiedt om contact te maken met de gevoelens van zijn zus. Omdat je onmogelijk zeker kunt weten wat een ander voelt, is het volgens Ulrich onmogelijk om de ander te troosten of raad te geven wanneer de ander in nood is. Ik denk echter dat dit onvermogen waaronder Ulrich gebukt gaat, de keerzijde is van zijn intellectualisme. Onder intellectualisme versta ik de misvatting dat wij in ons denken en in onze taal eenzijdig moeten streven naar een adequate afbeelding van de werkelijkheid. Dit geldt niet alleen voor de

roman heb ik veel geleerd van Jorg Kühne’s studie *Das Gleichnis: Studien zur inneren Form von Robert Musils Roman Der Mann ohne Eigenschaften*, (1968), uitg. door Max Niemeyer.

logische ordening van het verstand, maar ook voor de analogische visie op de werkelijkheid. In beide visies wordt ernaar gestreefd om een kloppende afbeelding van de werkelijkheid te geven. De valkuil waarin Ulrich bij zijn streven naar waarheid en verzoening verstrikt raakt, is dat hij miskent dat de taal niet alleen een wetenschappelijke of poëtische weergave van de werkelijkheid is –de referentiële functie van de taal-, maar dat het spreken ook een vorm van handelen is. De taalfilosoof Austin heeft laten zien dat mensen iets doen wanneer ze iets zeggen. Dit kan treffend geïllustreerd worden aan het voorbeeld van een huwelijksritueel waarbij de hoofdpersonen op het beslissende moment ‘ja’ tegen elkaar moeten zeggen. Wanneer we de taal vanuit dit gezichtspunt bekijken, dan blijkt Ulrichs sneer naar de verpleegkundige ‘die de handigheid heeft dat ze kan raden wat de behoeftige graag hoort’ onzinnig te worden.

Zijn miskennen van de eigen dynamiek van het handelen wordt catastrofaal wanneer Ulrich aan het einde van de onvoltooide roman besluit om ‘de werkelijkheid af te schaffen’. Hiermee stelt hij weliswaar een radicale daad, maar praktisch gezien komt het er in dit tweede voorbeeld eigenlijk op neer dat hij ervan afziet om überhaupt nog iets te doen. Ulrich trekt zich terug uit de samenleving en hij ontpopt zich als een mysticus die samen met zijn geliefde zuster Agathe een reis maakt naar een andere toestand die zij ‘het duizendjarige rijk van de liefde’ noemen. In die andere toestand spreken ze bij voortdurend in analogieën die zij in een en dezelfde beweging ‘vertalen’ in begrippen, met behulp waarvan die mystieke andere toestand voor het verstand begrijpelijk wordt. De schrijver volgt die bewegingen van de ziel en de geest op de voet door lange lenige zinnen te schrijven waarin redeneringen en beeldspraken aaneengesmeed worden. Een voorbeeld:

‘Ze waren er beiden aan gewend geraakt zulke moeilijke gesprekken te voeren, en deze vormden al sinds geruime tijd een zodanig mengsel van de activiteiten van de verbeeldingskracht en de vergeefse uiterste inspanningen van het verstand om ze van een fundament te voorzien, dat het voor beiden niets nieuws was de ene keer op een beslissing te hopen, de andere keer zich door hun eigen woorden bij het gaan en staan op een nauwelijks andere manier te laten wiegen dan wanneer je naar het kinderlijk vergenoegde zelfgesprek van een bron luistert, die murmelend over de eeuwigheid babbelt.’(p. 1691)

Wanneer broer en zus vanachter een tuinhek kijken naar de bewegende mensenmassa’s in een drukke straat van de stad Wenen en wanneer zij in hun tuinstoelen liggen te kijken naar de kleurenpracht van de natuur, dan blijven ze maar praten en redeneren over de vraag wat zij nu eigenlijk voelen, terwijl ze tegelijk aanvoelen dat ze het gevoel kapot praten. De mystieke denkweg die zij ingeslagen hebben moet wel doodlopen, want zij leven als eeuwige zondagskinderen in een wereld van mogelijkheden en zij raken steeds verder verwijderd van het leven zelf waarin mensen van alle kanten uitgedaagd en aangesproken worden om dingen te gaan doen. ‘De aanmaningen van die werkelijkheid’ kunnen echter alleen op straffe van een faillissement van de geest en een teloorgang van de ziel genegeerd worden. Maar op het finale moment waarop Ulrich en Agathe beseffen dat hun avontuur ten einde is gekomen en dat de tijd rijp is om iets in de wereld te gaan doen, dan blijven ze met lege handen staan. Ze willen wel iets doen, maar ze weten niet wat, waarom, waartoe en met wie ze iets willen gaan ondernemen. Hun streven om denken en voelen te verzoenen en het zijn in zijn geheel te omvatten, leidt er dus toe dat ze hun sensibiliteit voor het dichtstbijzijnde verloren hebben.

De vraag hoe het verhaal na het echec van Agathe en Ulrich verder zou gaan, is de vraag waaraan een belangrijk deel van de literatuur over Musil gewijd is.¹² Ik meen dat

¹² Zie J. Kruithof, J (1988), *De rijkdom van het onvoltooide*, 79. Kruithof benadrukt welke belangrijke rol de redacteur Adolf Friso gespeeld heeft bij de rangschikking van de delen van de onvoltooide roman. Zijn beslissing om in de eerste uitgave de reis naar het paradijs aan het slot van de roman te zetten is dubieus en

Kruithof te kort door de bocht gaat wanneer hij op grond van de uitgebreide literatuur over Musil concludeert dat deze vraag onbeantwoord moet blijven, omdat de auteur die daarover uitsluitsel moet geven dood is. De vraag hoe het verhaal zich verder zal ontwikkelen, zal inderdaad onbeantwoord blijven. Maar ik meen wel dat uit de geest van dit werk van Musil kunnen opmaken dat de personages steeds opnieuw zullen proberen om de wereld van het verstand met de wereld van het gevoel te verzoenen en dat die pogingen steeds opnieuw stuk zullen lopen. Juist omdat Musil streeft naar een synthese die onmogelijk is, moeten de personages vastlopen en zal het werk onvermijdelijk imploderen en derhalve onvoltooid blijven.

Conclusie: voorbij de verzoening tussen gevoel en rede op zoek naar sensibele rationaliteit.

Als kennis bij Musil vervat zou liggen in het besef dat de polen rationaliteit en gevoel onverenigbaar zijn, dan zou hij op ieder moment kunnen stoppen met zijn verhaal. Zijn werk laat echter het tegenovergestelde zien. De reden waarom Musil niet wilde eindigen, is dat hij er onafgebroken naar bleef streven om die tegengestelde polen te verzoenen. De roman laat scherp zien dat die synthese onmogelijk is. Hoe nu verder?

Als er een verbinding tussen die tegengestelde polen mogelijk is, dan is het een verbinding in situaties van strijd en (tegen)strijdigheid.¹³ Verstand en gevoel kunnen alleen verbonden worden wanneer de onherleidbare verschillen en onverzoenlijke geschillen tussen die beide polen tot hun recht komen. Ook dan gaat het om een streven dat nooit afgerond en voltooid wordt, maar juist door af te zien van een ultieme verzoening is het minder waarschijnlijk dat de zoektocht naar hechting en verbinding als een zaak van alles of niets op de spits wordt gedreven. Het streven om de tegenstellingen te verzoenen is dusdanig absoluut dat de schrijver een zwaard lijkt te hebben opgericht waarin zijn personages en uiteindelijk ook hijzelf zullen lopen. Hoe kan er vanuit het postmoderne besef van de onoverbrugbaarheid van verschillen en de onverzoenbaarheid van geschillen verder gezocht worden naar nieuwe vormen hechting en verbinding? De woordencombinatie ‘sensibele rationaliteit’ lijkt mij een adequate typering van het spanningsveld dat hier wordt aangeduid.

‘Sensibele rationaliteit’ is een *contradictio in terminis*, want waar de sensibeleiteit een gevoeligheid betreft voor indrukken die ons het meest nabij zijn, daar komen de rationele analyses en verklaringen altijd en onvermijdelijk achteraf. Dit wordt vooral duidelijk in het handelen. Achteraf weten we altijd beter wat we in een bepaalde situatie zouden moeten doen dan op het moment zelf toen we door allerlei gevoelens misleid werden. Maar voordat daaruit geconcludeerd wordt dat het verstand eigenlijk geen recht van spreken heeft, gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat wij met onze redelijkheid achteraf meestal wel gelijk hebben en dat om die reden niet het gevoel, maar nog steeds het gezonde verstand het laatste woord mag hebben. Toch is ook dat gegeven onverdraaglijk, want het verstand komt eeuwig te laat.¹⁴ Om vooruit te komen in het leven komt het erop aan om gevoel en verstand op elkaar af te stemmen. Die afstemming zal echter nooit harmonisch worden. Die permanente onrust en

discutabel, want nu krijgt de lezer de indruk dat Musil het helemaal op deze passage laat aankomen, terwijl Musil dit deel *Die Reise ins Paradies* tamelijk vroeg in zijn leven geschreven heeft en het niet duidelijk is waar Musil dit stuk wilde hebben. Het gaat hier dus oorspronkelijk om een vroege schets die Adolf Friso gefatsoeneerd heeft en aan het slot heeft geplaatst.

¹³ Zie M. Schreurs (2006), *Literair laboratorium*, Amsterdam: Sun. ‘Verbinden in strijdigheid’ is een *contradictio in terminis* die ik in mijn dissertatie en in mijn boek gebruikt heb om inzicht te krijgen in de spanningsvelden die opdoemen wanneer wij het Bildungsideaal ‘vertalen’ naar de postmoderne situatie.

¹⁴ Zie S. Vestdijk (1975), *Het eeuwige telaat & Kunstenaar en oorlogspychologie & strijd en vlucht op papier*, Amsterdam: Meulenhoff, 114: aan het begin van de vierde dialoog van Arminius de hoofdgedachte van dit essay kernachtig samen: “De tijd op zichzelf bestaat niet. Alleen het telaat bestaat. En uit het telaat leiden wij de tijd af, als abstractie.”

onzekerheid moeten wij leren verdragen om de geest van Musils onvoltooide roman levend te houden. Voortbouwend op de mislukte verzoeningspogingen in de onvoltooide roman van Robert Musil pleit ik voor de ontwikkeling van sensibele rationaliteit die al doende, dat wil zeggen struikelend over wegen met overal hobbels en valkuilen, ontwikkeld kan worden.

Geraadpleegde literatuur:

Musil, R. (1988), *De man zonder eigenschappen*, Amsterdam: Meulenhoff.

Andere literatuur:

Calvino, I. (1991), *Memo's voor het volgende millennium*, Amsterdam: Bert Bakker.

Paz, O. (1976), *De kinderen van het slijk (van de romantiek tot de avant-garde)*. Amsterdam: Meulenhoff.

Schreurs, M. (2006), *Literair laboratorium: Mulisch en Rushdie als postmoderne opvoeders*, Amsterdam: Sun.

Vestdijk, S. (1975), *Het eeuwige telaat & Kunstenaar en oorlogspsychologie & strijd en vlucht op papier*, Amsterdam: Meulenhoff.

Bibliografie

Boeken over *De Man zonder eigenschappen*:

Berghahn, W. (1963), *Robert Musil (mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten)*, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Fuder, D. (1979), *Analogiedenken und anthropologischen Differenz: zu Form und Funktion der poetischen Logik in Musils Roman "Der Mann ohne Eigenschaften"*, s.l: Wilhelm Fink.

Graf, W. (1978), *Der Erfahrungsbegriff in Robert Musils Roman "Der Mann ohne Eigenschaften"*, s.n/s.l

Hoffmeister, T. (1965), *Studien zur erlebten Rede bei Thomas Mann und Robert Musil*, The Hague: Mouton.

Kruithof, J. (1988), *De rijkdom van het onvoltooide*, Amsterdam: Meulenhoff.

Kühne, J. (1968), *Das Gleichnis: Studien zur inneren Form von Robert Musils Roman Der Mann ohne Eigenschaften*, Max Niemeyer: s.l.

Menges, M. (1982), *Abstrakte Welt und Eigenschaftslosigkeit: eine Interpretation von Robert Musils Roman "Der Mann ohne Eigenschaften"*, s.l: Lang.

Schmidt, J. (1975), *Ohne Eigenschaften: Eine Erläuterung zu Musils Grundbegriff*, s.l: Max Niemeyer.

Artikelen over *De man zonder eigenschappen*:

Muller, H., (2005) Literarische

Schreurs, M., (1996)